

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE İSPİR KAZASININ İDARİ YAPISI VE NÜFUSU

In The Last Quarter of 19th The Administrative Structure and Population of İspir District

İskender YILMAZ*

Özet

Bu çalışmanın konusu, 19. yüzyılın son çeyreğinde İspir kazasının idari durumu ve nüfusudur. Bu yıllar arasında yayımlanan Erzurum Vilayet Salnameleri, Osmanlı Arşivi belgeleri ve bazı ek kayıtlar bu çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır. Makalede kazanın özellikle nüfus kayıtlarının 1874-1882 yılları arasındaki kısmında ciddi sorun vardır ve bu "hane" hesaplaması meselesi tarafımızdan açıklanmıştır. Ayrıca 1896 yılına ait bir nüfus defteri ilk kez tarafımızdan yayımlanmıştır. Bu belge İspir tarihi bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İspir, Erzurum, Bayburt, Tortum, Gısgim (Yusufeli), 19. Yüzyıl, nüfus, idare.

Abstract

The subject of this article is the administrative situation and the population of İspir in the last quarter of 19th century. The sources of this article consist of Vilayet Salnameleri (City Annuals), Ottoman Archive documents and some addition records. There is a serious problem related to the population records of 1874-1882 and this problem is explained/solved in the article. Besides population record dated the year of 1896 is for the first time published in this article. This mentioned document has a distinguished significance for the history of İspir.

Key Words: İspir, Erzurum, Bayburt, Tortum, Gısgim (Yusufeli), 19. Century, people, administration.

Sunuş

Bu makalenin konusu, 19. yüzyılın son çeyreğinde İspir kazasının idari durumu ve nüfusudur. Kısa bir süre hariç, söz konusu tarihler arasında Erzurum vilayetine bağlı olarak idare edilen İspir kazasının idaresi ve nüfusu hakkındaki en başlı kaynak, Erzurum Vilayeti Salnameleridir. Diğer taraftan şimdiye kadar hiç yayımlanmamış bir nüfus kaydı da bu makalede ilk kez yayımlanacaktır. Bu kayıt, Anadolu Umum Müfettişi Ahmet Şakir Paşa tarafından 1896 yılında yaptırılan nüfus yazımıdır.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. isken-der@atauni.edu.tr

İspir Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusuna Dair Bazı Bilgiler

İspir kazası 19. yüzyıl boyunca, kısa bir dönem Bayburt sancağına bağlılığı dışında, Erzurum vilayetinin Erzurum sancağına bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir. Bu nedenle kazanın idaresi ve nüfusu hakkında Erzurum Salnamelerinde (yıllık) bilgi bulunmaktadır.

Bu yıllıklardan 1871 (1288) yıllığında kaza nüfusu yalnızca Müslüman ve Hıristiyan erkekleri içermektedir. Bu tarihte kırk (40) köyü bulunan İspir kazasında 9.197 Müslüman, 628 Hıristiyan olmak üzere toplam 9.825 erkek yaşamaktadır¹.

Bu verilere göre kazanın nüfusunun ne kadar olduğunu belirlemek mümkün değildir. Ancak iki yıl sonraki kayıtlarda hane sayısı 2.750, köy sayısı ise kırk bir (41) olarak gösterildiğine göre, bu tarihte de kazanın nüfusu yaklaşıktır. Dolayısıyla bundan iki yıl sonrasına ait 1873 (1290) yıllığındaki nüfus yol gösterici olacaktır. 1873 yıllığında kazanın nüfusu ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu kayıtlara göre 41 köyde 2.750 hanede 10.500 Müslüman, 628 Ermeni, 172 Katolik, 3 Rum'dan oluşan 11.303 erkek yaşamaktadır². Bu tarihte Tortum ve Gisgim (şimdiki Yusufeli) nahiyeleri İspir kazasına bağlı olduğu halde, bunların nüfusunu kazanın toplam nüfusu içine almadık.

1874 yılındaki bu ayrıntılı kayıtlarda bile kazanın toplam nüfusu verilmemiştir. Ancak Osmanlı geleneksel yazımlarında bir (1) "hane" beş (5) nüfus olarak hesaplandığından, kazanın toplam hanesi olan 2.750 hanenin nüfus karşılığı 13.750 kişidir. Oysa, bilinen nüfus bakışlarına göre, en azından kadın ve erkek nüfusunun yaklaşık olması beklenir. Bu esas dışında, İspir kazasının 13.750 kişiye karşılık gelen 2.750 hanesinde 11.303 erkek vardır ve toplam nüfus içinde yaklaşık 2.500 kadın bulunuyor demektir ki, bunun imkânsız olduğu sayılardan bellidir. Şu halde İspir kazasının toplam nüfusunu yaklaşık belirlemek için "bir (1) hane"nin beş (5) kişi varsayılması mümkün değildir. Diğer yandan, her yöredeki yaşama çeşitliliği ve "ev (hane)" anlayışı birbirine benzemez olabilmektedir. İspir'in tarihi yaşama şekli göze getirildiğinde, yakın zamanlara kadar, evli üç dört kardeşin bile baba ve dedeleriyle birlikte yaşadığı bilinmektedir. Bu evlilerin her birisi ayrı evler yapıp ayrılmak yerine, büyük çoğunlukla baba ve dede evlerine bire ek oda yaparak aynı "ev (hane)" içinde yaşamakta ve aynı haneden sayılmakta idiler. Örneğin, köylerde köy işleri için salma toplandığında belirttiğimiz şekil-

¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (ES)*, Erzurum 1288, s. 141.

² *ES/1290*, s. 141. Yıllıkta toplam erkek nüfus 11.300 gösterilmiş ise de doğrusu 11.303'tür. 1874 yılındaki nüfus da aynıdır (*ES/1291*, s. 131).

de yaşayanlar bir hane sayılır, ancak iş ve kârlarına göre farklı ücretler alınırdı. Bu nedenle de, İspir kazasının toplam nüfusunu yaklaşık bulabilmek için, hane sayısını, kadın erkek nüfusunu en az eşitleyecek bir rakam ile çarpmak gerekir. Bu durum 1882 (1299) yılı nüfus verilerine kadarki her yılda gösterilen rakamlar için geçerlidir.

1871 yılından 1876 yılına kadarki bilgilerde, İspir kazasının köy sayısı 40 olarak gösterilmiş ise de, bu bilginin doğru olamayacağı açıktır. Çünkü 1876 yılında kazanın 142 köyü bulunmaktadır ve beş yıl içinde köy sayısının 140'a çıkması imkânsızdır. Dolayısıyla 1871 yılından 1876 yılına kadar verilen köy sayısına 100 köy ilave edilmelidir. 1876 yılına kadarki 40 köy, büyük ihtimalle İspir kazasının merkezine bağlı köyler olmalıdır. Bu yıllar arasında İspir'e bağlı olan Tortum ve Gisgim köyleri söz konusu rakama zaten dahil değildir.

1876 (1293) yılındaki nüfus şöyledir: Kazanın 142 köyünde 3.500 hanede 10.500 Müslüman, 628 Ermeni, 173 Katolik ve 3 Rum erkek olmak üzere, toplam 11.321 erkek yaşamaktadır³.

1877 (1294) yılındaki nüfus da yaklaşık aynıdır. İspir kazasının 142 köyünde 3.500 hanede 10.500 Müslüman, 638 Ermeni ve 15 Katolik olmak üzere, toplam 11.153 erkek vardır⁴.

Bayburt Sancağının Kurulması ve İspir Kazasının Bayburt'a Bağlanması

1882 (1299) yılında İspir, Bayburt sancağına bağlı bir kazadır. İspir kazasının Bayburt sancağına bağlanması 1879 yılında olmuştu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kars, Ardahan, Batum ve Artvin'in bir kısmı ile Çıldır sancağının merkezi olan Oltu'nun Ruslara bırakılmasıyla Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde yeni bir idari düzenleme yapıldı. Çıldır sancağının Ruslara bırakılması sonucu sancak idarecileriyle memurları geçici olarak Bayburt'a gönderilmişti. Demek ki kanunen bulunan Çıldır sancağı, fiilen ortada yoktu. Çıldır mutasarrıfı Süleyman Paşa da Bayburt'ta oturuyordu. Erzurum valisi ve IV. Ordu kumandanı Karşlı Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa, savaştan sonra ortaya çıkan bu yeni durumu Bâbıâlf'ye bildirerek, Çıldır sancağının yerine Bayburt sancağının oluşturulmasını ve eski Çıldır sancağı idarecilerinin Bayburt sancağına atanmalarını arz etti. Padişah II. Abdülhamit nezdinde kredisi yüksek olan Erzurum valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'dan gelen bu teklif, biraz da aceleye getirilerek

³ ES/1293, s. 140. Bu tarihte de Tortum ve Gisgim nahiyeleri İspir'e bağlıdır, ancak nüfusları kazanın nüfusuna eklenmedi.

⁴ ES/1294, s. 127.

kabul edildi. İsmail Hakkı Paşa'nın asıl amacı, kendisinin tanıdığı ve akrabaları olan Çıldır idare heyetindeki bazı kişilerle, memleketleri Rusya'ya bırakılmış bir kısım Karşlı ahaliyi bir yere yerleştirmekti. Bu sebeple de, fiilen varlığı olmayan Çıldır sancağının yerine Bayburt'un sancak yapılmasını ve akrabalarının buraya yerleştirilmesini sağlamak istiyordu. Ancak, İsmail Hakkı Paşa, Bâbüâlî'ye yolladığı yazılarda bunları açıkça dile getirmiyordu. Ona göre Erzurum vilayeti epeyce küçültmüştü. Bu nedenle Gümüşhane'ye bağlı Kelkit ve Şiran kazalarıyla; Erzurum'a bağlı İspir, Tavusker, Tortum ve Gisgim'in dağ köyleri birleştirilerek, merkezi Bayburt olmak üzere "Bayburt Sancağı" adıyla yeni bir sancak oluşturulmalı ve böylece Erzurum vilayeti büyültülmeliydi. İsmail Hakkı Paşa'nın talebi, padişahın 2 Aralık 1878 (8 Zilhicce 1295) tarihli sözlü oluruyla, 1878 yılının Mart (1294 senesi Mart) ayından itibaren Kelkit, Şiran ve İspir kazalarının Bayburt'a bağlanmasına karar verildi ise de, bu kazalar ancak 1879 senesinde Bayburt sancağına bağlanabildi⁵.

İspir'in Bayburt sancağına bağlanmasından sonraki nüfusu, 1882 (1299) yılında gösterilmiştir. Bu kayda göre Gisgim (Yusufeli) ile birlikte bir kaza olan İspir'de 155 köyde 3.580 hanede 17.928 Müslüman, 1.512 Katolik Hıristiyan, 1.432 Ermeni olmak üzere toplam 20.872 erkek bulunmaktadır⁶.

1886 (1304/1302) yılında da Bayburt sancağına bağlı olan İspir kazasının 13 nahiyesinde 134 köy bulunmaktadır. Kazanın 5.281 hanesinde 16.829 erkek ve 15.688 kadın olarak toplam 32.517 kişi kayıtlıdır. Kazanın "*merkez-i hükûmeti (idare yeri), Bayburd'a on sekiz saat mesafede Hışen'dir*"⁷.

Bayburt Sancağının Lağvı ve İspir Kazasının Tekrar Erzurum'a Bağlanması

Önceden de ifade edildiği gibi, Kelkit ve Şiran, Gümüşhane'ye yakın; fakat Bayburt'a uzaktı. Ancak, sancak merkezinin Bayburt olması dolayısıyla işlerini mecburen orada görüyor ve uzaklıktan ötürü epeyce sıkıntı çekiyorlardı. Diğer taraftan Gümüşhane sancağı, Gümüşhane ve Torul'dan ibaret küçük bir sancak halinde idare edilmekteydi. Dere halkının ihtiyacı olan zahire ise, eskiden beri Kelkit ve Şiran'dan sağlanıyordu. Torul ve Gümüşhane arazisinin dağlık olması, buraların hububatça Kelkit ve Şiran'a olan ihtiyacını artırıyordu. Bu durumu

⁵ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s. 55-57.

⁶ *ES/1299*, 154. Salnamenin aslında toplam erkek nüfus yanlış olarak 20.877 yazılmıştır.

⁷ *ES/1304-1302*, s. 284.

Bâbiâlî'ye bildiren Trabzon valiliği, Kelkit ve Şiran'ın Bayburt'tan ayrılarak eskisi gibi Gümüşhane'ye bağlanmasını istedi⁸.

Kelkit ve Şiran kazalarının Gümüşhane'ye bağlanması, Bayburt sancağının lağvedilmesini de gerektirebilirdi. Nitekim, 1887 yılının sonlarına doğru Kelkit ve Şiran'ın Bayburt sancağından ayrılarak tekrar Gümüşhane sancağına bağlanmasına ve Bayburt sancağının da kaldırılmasına karar verildi. Kaldırılan Bayburt sancağının Bayburt kazası birinci sınıf kaza statüsüne alındı ve akıl almayacak bir şekilde İspir kazasıyla birlikte Erzincan sancağına bağlandı⁹. Ancak, bu hem coğrafi hem de idari münasebetsizlik hemen anlaşılacak Bayburt ve İspir kazaları eskiden olduğu gibi Erzurum sancağına bağlandı¹⁰.

Ansiklopedisi 1889 yılında basılan Şemseddin Sami, İspir kazasını Bayburt sancağına bağlı bir kaza olarak gösterir¹¹. Demek ki bu kayıt İspir'in Bayburt'a bağlı olduğu zamana aittir. Fakat eserini 1892 yılında bastırılan Vital Cuinet, Erzurum vilayeti kısmında İspir ve Bayburt kazalarını Erzincan sancağının kazaları olarak kaydeder¹². Eserin önsözü 1890 yılında İstanbul'da yazılmıştır. Eğer bu bilgi doğru ise, en iyi ihtimalle 1888 yılına ait olmalıdır. Ancak, eldeki kayıtlara göre 1888 yılına ait Osmanlı Devleti yılığında İspir, doğru olarak Bayburt sancağına bağlı gösterilmiştir¹³. Şu halde V. Cuinet'in kaydı ancak 1888 yılının sonları için geçerli olabilir. Yine de mevcut belgeler böyle bir idari bağlılığın olmadığı yönündedir. Muhtemelen Cuinet, 1888 yılında alınan kararı devlet merkezinden edinmiş ve öyle kayda geçirmiştir.

V. Cuinet'in verdiği bilgiye göre İspir kazasının 12 nahiyesi vardır. Bunlar Hunut, Salaçor, Çapans, Zagos, Koblad, Mezehrek, Baksı, Angicik, Keğans, Yunus,

⁸ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi (TS)*, Trabzon 1305, s. 330-331; BA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İMM (İrade Meclis-i Mahsus)*, nu. 4000.

⁹ *TS/1305*, s. 330-331; BA, *İMM*, nu. 4000, 4 Aralık 1877 (19 RA 1305/22 Teşrinisani 1303) tarihli sözlü padişah emri.

¹⁰ İspir ve Bayburt kazalarının Erzincan'a bağlanması idari sınırlar dolayısıyla mümkün değildi. Bayburt'un Erzincan'la sosyal ve ekonomik önemli ilişkileri varken ortak bir sınırı yoktu. Çünkü bu iki kaza arasında Erzurum sancağına bağlı Tercan kazası bulunmaktaydı. Bayburt-Erzincan arasındaki sosyal ve ekonomik bağa bakarak, Bayburt'un Erzincan'a bağlanması mümkün görünse bile -kanunen imkânsız olmasına rağmen, çünkü sınır değillerdi-, İspir'in Erzincan'a bağlanması tamamen bilgisizlik eseridir. Çünkü, İspir'in Erzincan'a uzaklığı 34 saattir ve bu kazanın Erzincan'la eskiden beri hiçbir ilişkisi yoktu. Verilen bu bilgiler için bk. BA, *İMM*, nu. 4179, 28 Haziran 1888 (18 Şevval 1305/16 Haziran 1304) tarihli irade ve ekleri.

¹¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsül-A'lâm*, II, İstanbul 1889, s. 831.

¹² Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, I, Paris 1892, s. 210.

¹³ *Salnâme-i Devleti-i 'Aliyye-i Osmâniyye*, Dersaadet 1305, s. 45.

Koşmişad ve Hentek nahiyeleridir¹⁴. Kazanın nüfusu şöyledir: 32.981 Müslüman, 2.750 Gregoryen Ermeni, 88 Katolik Ermeni, 75 Ortodoks Rum, 174 yabancı ve 11 ecnebi olmak üzere toplam 36.079 kişidir¹⁵.

1893 (1310) yılında İspir kazasının 143 köyünde 5.281 hanede 17.456 erkek ve 16.346 kadın olmak üzere toplam 33.802 nüfusu vardır¹⁶. Kazaya bağlı 12 nahie bulunmaktadır. Bunlar Salaçor (müdürü Bahri Bey), Hunut (müdürü İbrahim Ağa), Hışen (müdürü Mail Bey), Koblad (müdürü İsmail Ağa), Nahizir (müdürü Hafız Mustafa Efendi), Nişonod (müdür vekili Şaban Ağa), Baksı (müdürü İbrahim Ağa), Yunus (müdürü Mehmed Efendi), Angicik (müdürü Hacı Ali Bey), Keğans (müdürü Adil Bey), Mezehrek müdürü (Koca Bey) ve Koşmişad (müdürü İsmail Ağa) nahiyeleridir¹⁷.

Kemal H. Karpat, 1893 yıllı bir başka kaynaktan İspir kazasının nüfusunu şöyle tespit etmiştir: 14.563 kadın ve 15.588 erkek Müslüman, bir (1) erkek Rum, 1.100 kadın ve 1.199 erkek Gregoryen Ermeni, 42 kadın ve 37 erkek Katolik Ermeni, 11 erkek ecnebi olarak, toplam 32.541 kişidir¹⁸.

1895 (1312) yılında İspir kazasının 142 köyünde 5.281 hanede 17.856 erkek, 16.796 kadın olmak üzere 34.652 kişi yaşamaktadır¹⁹. Bu nüfus 16.590 Müslüman erkek 15.598 Müslüman kadın, 1.229 Ermeni erkek 1.157 Ermeni kadın, 37 Katolik erkek ve 41 Katolik kadından oluşmaktadır²⁰.

Bu tarihte İspir kazasının on iki nahiyesi mevcuttur. Bunlar Salaçor (müdürü Bahri Bey), Hunut (müdürü İbrahim Ağa), Hışen (müdürü Mail Bey), Koblad (müdürü İsmail Ağa), Nahizir (müdürü Hafız Mustafa Efendi), Nişonod (müdürü Şaban Ağa), Baksı (müdürü İbrahim Ağa), Kırık (müdürü Mehmed Efendi), Kocukdur (müdürü Adil Bey), Mezehrek (müdürü Koca Bey), Koşmişad (müdürü İsmail Ağa) ve Angicik (müdürü Hacı Ali Bey) nahiyeleridir²¹.

¹⁴ V. Cuinet, *Aynı Eser*, s. 134.

¹⁵ V. Cuinet, *Aynı Eser*, s. 138 ve 226. Buradaki "yabancı" deyimini, Erzurum vilayetine bağlı olmayan yerlerden gelenler için kullanılmıştır.

¹⁶ *ES/1310*, s. 152.

¹⁷ *ES/1310*, s. 151.

¹⁸ Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the Census 1881/82-1893", *International Journal of the Middle East Studies*, 9/3, Oct. 1978, s. 259.

¹⁹ *ES/1312*, s. 205. Yıllıkta 34.602 diye yazılmış ise de, doğru değildir.

²⁰ *ES/1312*, s. 266-267.

²¹ *ES/1312*, s. 204-205.

Bu idari durumda iki yıl önceki Yunus nahiyesinin yerine Kırık, Keğans nahiyesinin yerine de Kocukdur köyleri nahiyeye merkezi yapılmış ve nahiyelere de bu köylerin adları verilmiştir.

Ahmed Şakir Paşa'nın Yaptırdığı Nüfus Yazımı (1896)

Ahmed Şakir Paşa, Berlin Anlaşmasının 61. maddesi gereğince Osmanlı Devletinin diğer anlaşmalı devletlere verdiği taahhüt dolayısıyla, yapılan ıslahat çalışmalarını daha ileri götürmek ve Anadolu'yu teftiş etmek üzere müfettiş tayin edilmişti²². Bu görevde kendisine geniş yetkiler verilmiş, vilayet idarelerinin idari yapıları dahil olmak üzere, birçok alanda değişiklikler yaptırmıştı. Teftiş ettiği vilayetler arasında Erzurum da vardı. Erzurum vilayetinin idaresini düzenlemekten başka, eğitimden sanayiye kadar birçok tespit ve tekliflerde bulunmuş, maden araştırmaları yaptırmış, nihayet Erzurum vilayetinin nüfusunu yazdırdığı gibi, bir de renkli haritasını çıkarttırmıştı²³.

Ahmed Şakir Paşa'nın yaptığı yeni düzenlemede İspir kazası üç nahiyeye bölünmüştü. Bunlardan merkezi İspir olan Merkez nahiyesi 50, Kırık nahiyesi 21 ve Norgâh nahiyesi 63 köyden oluşmaktaydı. Şakir Paşa, bu düzenleme ile vilayetteki birçok nahiyenin kaldırılmasını teklif etmiş, böylece nahiyeye sayılarını azaltmak istemişti²⁴.

Bu düzenleme sırasında yapılan nüfus yazımının defterleri 21 Nisan 1896 (9 Nisan 1312) tarihinde Şakir Paşa tarafından Erzurum valiliğine iletilmiştir²⁵.

Bu defterlerde sadece erkek nüfus yazılıdır, ayrıca "hane sayısı" verilmemiştir. Dolayısıyla kazanın nüfusunun tam tespiti mümkün olamamaktadır. Söz konusu kayıtlara göre İspir kazasının nüfusu aşağıdaki tablodaki gibiydi:

²² Ahmed Şakir Paşa'nın hayatı ve Anadolu Umum Müfettişliği için bk. Ali Karaca, *Anadolu İslahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

²³ Ahmed Şakir Paşa'nın yazımın yaptırdığı nüfus defterleri ve Erzurum vilayeti haritasına bk. BA, İrade Dahiliye (İ.DH), nu. 1337, 1 Ağustos 1896 (21 Safer 1314/20 Temmuz 1312) tarihli irade ve ekleri. Şakir Paşa'nın mühendis Abdullah Kâzım'a yaptırdığı maden keşifleri ve alınan numunelerin askeriyede yakılarak yemek pişirildiği ve böylece olumlu sonuç alındığına ilişkin özetler Erzurum vilayet yıllıklarında verilmiştir (*ES/1317*, s. 200-202; *ES/1318*, s. 310-312).

²⁴ BA, İ.DH, nu. 1337, ek. 4/16, Şakir Paşa'nın sadrazamlığa çektiği 3 Temmuz 1896 (21 Haziran 1312) tarihli telgraf.

²⁵ BA, İ.DH, nu. 1337, ek. 4/14.

İspir Merkez Nahiyesi

Köy Adı	Nüfus (Erkek)	
	Erkek Hıristiyan	Erkek Müslüman
İspir Kazası	125	334
Kağnasor		183
Kacikons		31
Koblad		76
Abcirens		88
Şiganus		147
Kalkons		77
Şehristan	39	
Zirans	48	29
Kompur		170
Kordigas		37
Göç	36	91
Hişen	118	79
Mohşin		107
Koğons		102
Zikons	37	
Mermurgans		55
Zagos		199
Fisrik Mezrası		200
Fisrikkala		72
Semehrek-i Fisrik		30
Danzut-ı Fisrik		118
Kıpak		6
Hunud	97	803
Lakubar		43
Hotar		117
Çinaçor	81	48
Salaçor		595
Tabсор		511

Çirkini		184
Tarpuni-i Ulya		99
Tarpuni-i Sufla		48
Cenker		100
Madur		139
Hentek		47
Vank		82
Çapans		175
Nahizir		122
Masans	112	
Kırans		57
Ahpurik		310
Kaç	50	
Kirab		169
Kân		247
Nişonod		176
Kızilimaret		76
Hortik		128
Dişasor	35	56
Karsor		171
Barkur		103
Toplam	777	6840

Norgâh Nahiyesi

Köy Adı	Nüfus (Erkek)	
	Erkek Hıristiyan	Erkek Müslüman
Eşkens		111
Kilens		350
Şihmos	67	84
Varzens		163
Hontus		106
Mezekrek	84	143

Norgâh		398
Gindehrek		142
Badırgens		95
Kılıççı		143
Kadmir		36
Karakoç		192
Arnas		104
Kındıs		219
Decehrek		87
Cirasor		60
Gergesor		18
Bayındır		139
Koskor		171
Baksi		233
Hantis		58
Hozahbur		51
Ahpanos		156
Danzut		179
Orçor		147
Küçük Kocuktur		74
Vakşin		121
Pokisor		56
Büyük Kocuktur		169
Alikağans		132
Didanos		251
Çöpürgens		58
Modisor		84
Tıraht		134
Süleymanbağı		111
Angıcık		192
Sadaka		50
Dışans		56
Vahnas		69
Kağans		256

Ekirger		120
Hartamus		108
Sidons		51
Abrans		87
Mitens		84
Semehrek		132
Karakafur		57
Kızılhasan		65
Degirmendere		94
Yunus		119
Avcı		163
Mülk		103
Akseki		55
Zegrek		93
İncesu		55
Ortaviran		98
Karons		29
Persor		60
Karaseydi		49
Vartinik		204
Cıbalı		137
Bozan		67
Atürküten		30
Toplam	151	7458

Kırık Nahiyesi

Köy Adı	Nüfus (Erkek)	
	Erkek Hristiyan	Erkek Müslüman
Kırık Nahiyeye Merkezi		164
Leylek		50
Hoga	18	64
Zegrek		77

Çipot	149	
Koşmuşat		91
Karahan		73
Akpınar		48
Kayser		23
Karakaya		41
Tab		35
Dangis		42
Yağlı		72
Kanis		24
Agindos		50
Zirens		40
Bağçevank		67
Hapuşkens		32
Şehirderedanzut		32
Sitank		71
Koşkisor		114
Toplam	167	1210

1897/1898 (1314-1315) yılında İspir kazasına bağlı on iki nahiye görünmektedir. Bunlar Salaçor (müdürü Bahri Bey), Hunut (müdürü İbrahim Ağa), Hışen (müdürü Mail Bey), Koblad (müdürü Mehmed Efendi), Nahizir (müdürü Hafız Mustafa Efendi), Nişonod (müdür vekili Şaban Ağa), Baksı (müdürü Tayyar Bey), Vartinik (müdürü Şükrü Bey), Kocukdur (müdürü Adil Bey), Mezehrek (müdürü Mehmed Bey), Koşmişad (müdürü İsmail Ağa) ve Angicik (müdürü Mıkdad Efendi) nahiyeleridir²⁶.

Bu tarihte kazanın 142 köyünde 5.281 hanede 17.656 erkek ve 17.105 kadın olmak üzere toplam 34.761 kişi kayıtlıdır²⁷.

Bu nüfusun açılımı şöyledir: 16.402 erkek ve 15.826 kadın Müslüman, 1.238 erkek ve 1.218 kadın Ermeni, 36 erkek ve 40 kadın Rum, bir de ecnebi olmak üzere toplam 34.761 kişi kayıt altındadır²⁸.

²⁶ ES/1315, s. 191-192. Bu yıllığın üzerinde "hicri 1314 ve 1315" yazılıdır.

²⁷ ES/1315, s. 192.

²⁸ ES/1315, s. 289.

Bu kayıtlardan da anlaşılıyor ki Ahmed Şakir Paşa'nın yaptığı nahiye düzenlemesi henüz uygulamaya konmamıştır. Ancak 1900 (1317) yılığında Şakir Paşa'nın yaptığı nahiye düzenlemesinin yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Çünkü bu tarihte İspir kazasının merkez (İspir), Norgâh ve Kırık adlı üç nahiyesi bulunmaktadır. Norgâh nahiyesinin müdür vekili Tayyar Bey, Kırık nahiyesinin müdürü ise Mehmed Kâmil Efendi'dir²⁹.

İspir kazasının 134 köyünde 5.297 hanede 17.925 erkek ve 17.373 kadın olmak üzere toplam 35.298 kişilik nüfusu vardır³⁰.

Bu nüfusun ayrıntısı ise şöyle idi: 16.664 erkek ve 16.109 kadın Müslüman, 1.243 erkek ve 1.224 kadın Ermeni, 38 erkek ve 40 kadın Katolik olmak üzere toplam 35.298 kişidir³¹.

1901 (1318) yılında İspir kazasına bağlı üç nahiye vardır. Bunlar merkez, Norgâh (müdürü Tayyar Bey) ve Çörmeli (müdürü Şükrü Bey) nahiyeleleridir³².

Bu tarihte İspir kazasının 134 köyünde 5.297 hanede 18.090 erkek ve 17.582 kadın olmak üzere toplam 35.672 nüfusu vardır³³.

Bu nüfusun açılımı ise şöyle idi: 16.807 erkek ve 16.300 kadın Müslüman, 1.245 erkek ve 1.242 kadın Ermeni, 38 erkek ve 40 kadın Katolik olmak üzere toplam 35.672 kişidir³⁴.

Değerlendirme

19. yüzyılın son çeyreğinde, dokuz yıllık süre (1879-1888) hariç, Erzurum vilayetine bağlı bir kaza olarak idare edilen İspir, sözü geçen yıllar arasında Bayburt sancağına bağlı kalmıştı. Çalışmaya konu olan yıllarda Erzurum Vilayeti Salnamelerinde nüfusu ve idari durumu hakkında yeterli kayıtlar bulunan İspir,

²⁹ ES/1317, s. 197.

³⁰ ES/1317, s. 198.

³¹ ES/1317, s. 320-321.

³² ES/1318, s. 307. Yıllıklarda ilk kez geçen "Çörmeli" nahiyesi, aslında Kırık nahiyesidir, bazen adı Çörmeli bazen de Kırık olarak değiştirilmiştir. Esasında Çörmeli bir köy değil, bölgedeki büyük bir arazi ve otlak yeridir. Nitekim 1642 yılında yapılan bir yazımda, "Çörmelü" nahiyesi başlığı altında bu adda bir köy olmayıp, ilk köy olarak "Kırık" yazılmıştır (BA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, nu. 5152, s. 424/835). Bazı yörelerde "çörme", bazılarında "çerme" olarak kullanılan bu kelime; su kenarlarında bulunan arazi, otlak, sazlık, kısmen terk edilmiş bataklık, çevirme, koyak (korunaklı çukur yer) gibi anlamlara gelmektedir. Kırık civarındaki Çörmeli de bu tarife uygun bir arazidir.

³³ ES/1318, s. 307. Yıllığın bu sayfasında köy sayısı 140 yazılmış ise de, nüfusun ayrıntısının verildiği kısımda doğru olarak 134 gösterilmiştir (s. 438-439).

³⁴ ES/1318, s. 438-439. Tabloda verilen erkek nüfustan üç (3) kişi noksandır.

bu çalışmada birçok düzeltme ile ortaya konmuştur. Bu bakımdan ilk hatırda tutulması gereken husus, yıllıkların dikkatli kullanılması gerektiğidir. Metinde de tespit edildiği üzere; 1874 yılından 1882 yılına kadar kazanın “hane” sayısı ile toplam nüfusu arasında ciddi tutarsızlıklar vardır. Bunun, metinde işaret edildiği gibi, klasik “hane” karşılığı olan “beş (5)” rakamı ile değil, kadın erkek nüfusunu en azından birbirine yaklaştıracak bir rakam ile çarpılması gerektiği açıklanmıştır. Bu çalışmada, ilk kez yayımlanan 1896 yıllı bir nüfus defteri İspir idare ve nüfus tarihi bakımından önemlidir. Çünkü bu tarihte Tortum ve Gisgim (Yusufeli) kazaları İspir’e bağlı değillerdi, dolayısıyla hemen hemen bugünkü İspir kazası sınırlarını gösteren orijinal bir kayıttır.

İspir kazasına bağlı olan Tortum ve Gisgim (Yusufeli) nahiyeleri sonradan ayrı birer kaza yapılmıştır. Ancak, İspir’e bağlı oldukları yıllarda bu nahiyelerin nüfusu İspir kazasının nüfusuna tarafımızdan eklenmemiştir. Yalnızca 1882 yılına ait kayıta Gisgim ile beraber yazıldığı için, o yılki nüfus kaydı zorunlu olarak birlikte verilmiştir.